

МИРОСЛАВ Ж. КРСТИЋ¹

БИЉАНА Н. ЈАРЕДИЋ²

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ПСИХОЛОГИЈУ

ТОРТУРА НА ГОЛОМ ОТОКУ КРОЗ ПРИЗМУ ПСИХОЛОШКЕ НАУКЕ У ДЕЛУ ПЕТРА КОСТИЋА

САЖЕТАК. Предмет овог рада је научни допринос психолога Петра Костића, као објективног научног радника, у разумевању, објашњавању и тумачењу тортуре „голооточана“, на „Голом“, кроз призму психолошке науке и струке. У средишњем делу осветљена су теоријска одређења и научни модел система „самоуправног“ преваспитавања на Голом отоку кроз деловање психолошких понашања као експерименталног оквира скинеловског типа, и кроз испирање мозга као практичног система „самоуправног“ преваспитавања. У раду се разматрају даље теме везане за злоупотребу психологије у обликовању људског понашања, сам склоп и функционисање система „самоуправног“ преваспитавања, психолошки потпорни систем личности који имплицитно полази од психоеколошке теорије људских бића: тела, припадања, мишљења и сврхе, вере и наде, Милграмов, Ашов и Зимбардов експеримент у оквиру „самоуправног“ преваспитавања. Следи осврт на психопатологију голооточких жртава и последице голооточког искуства (краткорочне и дугорочне).

КЉУЧНЕ РЕЧИ: тортура; Голи оток; „голооточки експеримент самоуправног преваспитавања“; „испирање мозга“; злоупотреба психологије у обликовању људског понашања.

¹ porodica.krstic@gmail.com

² biljkaja@gmail.com

Студија *Психолошка анајномија Голој ойкоа* даје нам и приказ психолошких типова мучитеља и одговор на питање да ли је голооточки систем „самоуправљања“ претеча и модел радничког самоуправљања, што превазилази оквире и обим овог рада.

Рад је примљен 15. фебруара, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 30. марта 2020.

УВОД

Тортуру (мучење, злостављање) тешко је дефинисати из разлога што је она поље проучавања различитих научних дисциплина (психологије, социологије, криминологије, психијатрије и других). У научној литератури, среће се груба подела на физичку тортуру (она која представља мучење тела) и психичку тортуру (она која подразумева сламање и тортуру ума без додира са телом). Организација Уједињених нација (ОУН) дала је 1984. године своју дефиницију тортуре: тортура или мучење (злостављање) јесте поступање учињено с намером да се некој особи нанесе бол, тешка физичка *пашња* или тешка психичка патња са циљем добијања обавештења, признања или кажњавања за дело за које је та особа осумњичена. Такође, тортура се може вршити и ради застрашивања или вршења притиска на мучену особу – или неко треће лице – и из неке друге побуде (као што је на пример мржња или пакост) засноване на било каквом облику *дискриминације* (етничка или верска припадност, пол, итд.) (УН, 1984). Тортура не укључује бол или патњу који потичу искључиво од правоснажних санкција, који су неодвојиви део њих или представљају њихов случајни елемент (Montgomery & Foldspang, 1994). Према Шпирићу и сарадницима (2010), тортура, као посебан вид политичког насиља, представља екстремну примену насилног понашања у интерперсоналним односима, који за последицу могу имати не само акутне психијатријске поремећаје већ веома често и снажне и далекосежне негативне последице по укупно психосоцијално функционисање жртве (2010). Из дефиниција тортуре можемо видети да она подразумева изражен бол или патњу. Чињеница да је појам тортуре класификован као физички или психички води јесте што оба ова аспекта иду заједно и што је тешко одвојити један од другог. Физичка тортура производи и физичку и психолошку патњу; психолошка тортура изазива физичке последице.

Голи оток (историјски и географски подаци) – Ибеовски логор на Голом отоку (1949–1956) свакако је једна од најдраматичнијих страница историје Југославије. Од 1949. године, на Голом отоку и на Светом Гргуру налазио се логор југословенских *поличких завореника*, *Тишових* неистомишљеника, пре свега присталица *сваљенизма*, *националиста*, као и извештан број припадника *демокрајских* покрета и странака из година непосредно после *савјетске* револуције. Мали број докумената и научних радова беле-

жи његово постојање, али је као такав представљао једну од највећих јавних тајни све до распада земље. Као тема, Голи оток је био више део изучавања књижевника и предмет расподела свакодневних прича, док је као предмет научног изучавања била реткост.

Голи оток настао је као конкретна последица раскола Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република (СССР), који је отпочео у лето 1948. године објавом Резолуције Информбироа. Логори за мушкарце били су у Билећи и на острвима Свети Гргур, Угљан и Голи оток, а за жене у Рамском риту, Голом и Стоцу (Регуџа, 1999, према: Костић, 2002). Да би оправдали цели процес и искључили јавност из њега, на скупштини СФРЈ усвојена је, 13. октобра 1948. године, одлука према којој „измењен је и допуњен Основни закон о прекршајима из 1947“, а под сам појам прекршаја подведена су и дела „која представљају незнатну друштвену опасност због очигледно малог значаја и због одсутности штетних последица“ (Markićević, 1999, стр. 3, према: Костић, 2002). Измена је тако формулисана да су се и ова дела гонила по службеној дужности, и то на предлог истражних органа Удбе, на захтев јавног тужиоца, пред комисијама за прекршаје, мимо законских судских тела (без процеса, могућности одбране и уз симболичну могућност жалбе на административну пресуду). Другим речима, извршне функције полиције су сједињене са функцијом суђења. Осим ових законских одредаба, министар унутрашњих послова био је овлашћен да донесе и ближе прописе за спровођење овог закона. Ближим прописима била је предвиђена и могућност „да се принудна мера друштвено корисног рада (ДКР) може укинути или продужити неограничено дуго у зависности од успеха преваспитавања кажњеника“ (Markićević, 1999, стр. 3, према: Костић, 2002).

Припреме за сам процес тортуре текле су паралелно: физичке (које се односе на географски простор где је смештено острво) и психолошке. Паралелно са физичким, вршене су припреме за преваспитавање. Идејни творац пројекта, полазник курса НКВД-а из Загреба, почетком 1946. или 1947. године, био је Џемал Биједић, касније премијер СФРЈ. Овај идејни пројекат је назван „самоуправно преваспитање“ (Костић, 2002).

Колико је људи у својству осуђеника и кажњеника боравило, а колико њих је „кости оставило“ на Голом отоку? Одговор на ова питања није могуће дати пре него што се отворе полицијске или

партијске архиве. Процене се крећу од 8.400 (Александар Ранковић) до 35.000 (анонимни иследник са Голог отока) (Костић, 2002).

Голи оток је безводан и без растиња (отуда му и име), има медитеранску климу с високом инсолацијом, јаком буром и огромним дневно-ноћним температурним разликама. Налази се на северном Хрватском приморју, у Велебитском каналу, близу острва Првић, Свети Гргур и Раб. Избор Голог отока за логорски простор био је пажљиво прорачунат: пусто острво, с кога је било скоро немогуће побећи, сурови климатски услови (снажни ветрови, велике температурне осцилације и ужасне летње врућине), као и удаљеност од источних граница Југославије (од земаља социјалистичког лагера).

Рад је замишљен као теоријска анализа и покушај разјашњавања научног модела система „самоуправног“ преваспитавања на Голом отоку, у форми постављања питања и давања одговора, кроз модел који је дао Петар Костић. Сам модел Костић је разрадио користећи анализу садржаја књижевних дела и усмена сведочења. Основно питање од кога је пошао у свом делу јесте: „Дали је могуће теоријске конструкте валидирати, између осталог, књижевним доказима? Ако је одговор одречан, потписник је у грдној невољи са овом студијом“ (Костић, 2002). Сигурно да је из наведених разлога аутор *Психолошке анализе Голог отока* био у невољи и на мукама, али је исто тако сигурно, што ће се у анализи овог рада показати, да је успео да направи научну психолошку анализу и експертизу „Голог“ и „голооточана“. И више од тога.

ТЕОРИЈСКА АНАЛИЗА И ПОКУШАЈ РАЗЈАШЊАВАЊА НАУЧНОГ МОДЕЛА СИСТЕМА „САМОУПРАВНОГ“ ПРЕВАСПИТАВАЊА НА ГОЛОМ ОТОКУ ПО МОДЕЛУ ПЕТРА КОСТИЋА

1) НАСТАНАК МЕТОДОЛОГИЈЕ ИЗНУДЕ ПРИЗНАЊА!

Како се наука о људском понашању развијала тако је расла и њена злоупотреба. Како професор Костић напомиње, Голом отоку претходио је, могло би се рећи, „пилот експеримент под називом дахауски процеси“ (Кривокапић, 1986, према: Костић, 2002). Поступак и методологија ислеђивања ухапшених су били строго планирани и типизирани у потпуно контролисаним условима/средини са типским лишавањима (егзистенцијалних/телесних, психолошких и социолошких потреба, попут лишавања сна, хране, воде, под претњом, оптужбама, неизвесношћу и социјалном

изолацијом) до остваривања планираног циља, изнуде признања. Потчињавање непогрешивој народној власти и признавање оптужби било је наглашавано као излаз из безизлаза. После потписаних признања оптужени су награђивани свим оним што им је пре „признања“ било ускраћено (Кривокапић, 1986, према: Костић, 2002).

У људској историји имали смо различите врсте изнуде признања. Сетимо се, нпр., Галилеа Галилеја, који је морао да се одрекне става да се земља врти око сунца да га не би задесила иста судбина као и Ђордана Бруна. Можда је важније питање да ли је индивидуално признање било битно само по себи на Голом отоку, као и у другим облицима тортуре људи. Индивидуално признање на Голом отоку као и у другим ситуацијама психолошке тортуре забележеним у светској историји је небитно. Оно је само средство за промену свести. Довољно дуго понављана лаж постаје истина. Јозеф Гебелс (Joseph Goebbels), министар пропаганде у нацистичкој Немачкој (1933–1945), радио је под мотом: „Ако кажете лаж довољно велику и одржавате је понављањем, људи ће на крају почети веровати у то као да је истина“ (Goebbels, 2020).

2) ЗАШТО СУ ЉУДИ ПРИЗНАЛИ?

Одговор на постављено питање професора Петра Костића може да се сажме у следећим тачкама:

- 1) Ислеђивања су била континуирана, двадесетчетворочасовна, а иследници су се смењивали. У њиховим захтевима за признавањем кривице деловали су монолитно, са стопостотном увереношћу у кривицу оптужених. Сличност се доводи у везу са Ашовим експериментом.³

³ **Ашов експеримент.** Аш је организовао групе испитаника од 7 до 9 особа, од којих је свака била сарадник експериментатора, изузев једне која није знала да су остали у дослуху са испитивачем. Група је процењивала једнакост једне од три линије са стандардном. Најпре су се изјашњавали сарадници истраживача, који су „једноумно“ грешили. Тако је створен пасиван друштвени притисак монолитне већине над усамљеним појединцем. У 37% случајева наивни субјект је попустио под немим притиском људи око себе, одричући се сопственог ваљаног суда. Он је више веровао другима него „својим очима“. Експериментом је доказано да се појединац одриче свог става и мњења о елементарним чулним дражима ако његово мишљење противуречи колективном ставу, одонсно ставу групе. Појединац не може да искаже сопствену различитост, чак и онда кад је убеђен да већина случајно или намерно (као у овом експерименту) греша (Креџ, Краџид и Balaki, 1972).

- 2) Максималистички захтеви иследника пре „пуцања отпора ислеђиваних“ били су усмерени на њихово попуштање и на прихватање „компромисних признавања“ у наставку истраге. Иследниково одустајање од максималних захтева водила су ислеђиваног прихватању мање страшних „учињених неде-ла“. У психологији се такав поступак назива „пуцање психо-лошког става“ (Вотсон, 1982, стр. 345, према: Костић, 2002).
- 3) Сви ислеђивани били су подвргнути истоветном режиму, од делимичног до потпуног лишавања сна, хране, људског кон-такта, итд. Ефекат је био постепено али сигурно круњење сна-ге отпора одбрамбених механизма личности са сасвим изве-сним, неумитним последицама: сламањем телесног потпор-ног система као најстаријег ослонаца људске егзистенције, што пре или касније доводи до лома свих других базичних пот-порних система личности: припадања, мишљења, сврхе, вере и наде.
- 4) Истовремено са исцрпљивањем тела, кршен је и други базич-ни ослонац личности – припадање друштвеним групама (људ-ској заједници) или блиским особама. Наиме, свима ухапше-нима је током истраге непрестано говорено једно те исто: да ће на суђењу бити суочени са својим друговима који су, наводно, признали своја, а њих оптужили за нека друга недела, баш та која им иследник ставља на душу (Костић, 2002).

3) КАКО ЈЕ ПСИХИЈАТРИЈА ЗЛОУПОТРЕБЉЕНА У СВРХУ ФОРМИРАЊА САМОУПРАВНОГ ПРЕВАСПИТАВАЊА НА ГОЛОМ ОТОКУ?

Нема адекватних доказа о томе, али сам процес тортуре и осми-шљена методологија говоре о томе да су употребљена сазнања психијатрије као струке, донекле као науке (голооточани нису били душевно поремећени), и сигурно је да је психологија и као наука и као струка толико злоупотребљена да се и из Костићевих налаза и из друге доступне литературе може основано сумњати да су у креирању процеса преваспитавања учествовали познавао-ци психијатрије и психологије, и то врхунски зналци заната. По-знато је само да је Удба имала у својим редовима двојицу доста познатих (и признатих) психијатара: др Владислава Клајна и др Светислава Поповића (Михаиловић, 1995а, стр. 162, према: Ко-стић, 2002). Осим тога, овај први (др Клајн, иначе официр Удбе), психијатар, био је и професор двогодишње школе савезне Удбе у Београду, а изгледа да је у свему овоме и проф. др Максим Штер-нић имао значајну улогу. „Може се претпоставити каква је наста-

ва психологије и психијатрије могла да занима програм ове школе.“ Такође је познат покушај да се друга двојица, проф. др Владислав Вујић и Анте Павковић (видети: Михаиловић, 1999, стр. 11–12, према: Костић, 2002) пошаљу на „стручно усавршавање у иностранство“, ради специјализације технологије насилног добијања признања од оптужених. Из овога следи да само неко ко добро познаје људску психу и има искуство у тортури може да осмисли овако комплексан систем и методе које су коришћене на Голом отоку. Овакав вид тортуре доводио је до систематског раслојавања личности до тачке када појединац постане „ходајући робот“, чија ће једина сврха бити да сеје страх, уосталом као и у сваком стручно познатом облику тортуре.

4) КОЛИМ ПРОЦЕСИМА ПСИХОЛОШКЕ ДЕЗИНТЕГРАЦИЈЕ ЛИЧНОСТИ СУ ГОЛООТОЧАНИ ПОДВРГНУТИ КАКО БИ СЕ ЊИХОВА ПОЛИТИЧКА МИШЉЕЊА ИСКОРЕНИЛА?

Суштина тортуре састојала се у томе да се депривира сваки механизам борбе са стресом, чак и најосновнији – бег или борба, да се уништи у човеку вредносни систем и да се сведе га на ниво животињског, где невољно мења понашање само да би инстинктивно преживео. Ако то желимо да ставимо у теоријске оквире онда би четири базична ослонаца личности клиничког психолога професора др. Јосипа Бергера могла помоћи. Али пре слома личности јавља се најпре научена беспомоћност (ма шта да чиним или не чиним спаса нема) која потом изазива слабљење базичних ослонаца личности. То је познати амерички психолог Мартин Селицман доказао на псима. Мартин Селицман је, проводећи експерименте налик класичним Павловљевим испитивањима условљавање подражаја и реакције, случајно уочио појаву како се код паса јавља резигнација, апатија и потпуно одустајање од икаквог покушаја избегавања, уколико нису у могућности издећи шокове које им задаје истраживач (Seligman & Maier, 1967). Што се тиче психолошке дезинтеграције, њу је проф. Костић објаснио кроз теорију базичних ослонаца. Овај концепт је настао као резултат проучавања постфројдовских психотерапија (Бергер, 2002). Психолошки потпорни систем је научна конструкција која служи као објашњење развоја и функционисања личности и понашања. Издвајају се четири аспекта или сегмента личности као посебно значајна са становишта испољавања поремећаја и терапијског деловања. То су тело и припадање, мишљење и вера, сврха, нада. Ова четири сегмента су протумачена као окоснице структуре

личности, под називом базични ослонци личности (БОЛ). Претпоставка је да дезинтеграција иде прво кроз базични ослонац тело – најпре слаби тело (жеђ, глад, тежак физички рад, мучење – шпанско пливање, лоша или никаква брига за здравље, депривација од сна...), затим се уништавају свака сврха, вера и нада (нарушавање вере, наде у боље сутра и издвљавање, нарушавање основних животних вредности и тако обесмишљавање живота), затим мишљење (цела ситуација на Голом отоку била је осмишљена тако да буде бесмислена, ослањање на сопствено мишљење и логичко расуђивање не помаже много у превладавању ситуације у којој се појединац налази, ништа што се дешава нема своју организацију и здраву логику „шта се ово дешава са мном“, „зашто баш мени“) и најзад припадање (где ми је породица и да ли јој и даље припадам или ме је одбацила, коме припадам? Да ли сам ја становник своје државе, града, насеља, села? Да ли припадам породици и пријатељима који су ме потказали? Да ли су ово моји другови, ако јесу који: они који муче или мученици). Када људима одузмемо било какав контакт са реалношћу, ставимо га у стање неке креиране реалности, дестабилизујемо му могућност за рационално мишљење и преиспитивање својих ставова на основу тзв. златне средине, на пола смо пута да условимо понашање које нама одговара.

5) КОЈИХ СУ ТО 5 ФАЗА „ИСПИРАЊА МОЗГА“ И ДА ЛИ ТЕ ФАЗЕ МОЖЕМО ПРЕПОЗНАТИ У СИСТЕМУ ПРЕОДГОЈА НА ГОЛОМ ОТОКУ?

Цео процес се може поделити на пет фаза. У првој фази, међу заробљенике се убацују будући инструктори „испирања мозга“ (ИМ) са задатком да уоче природне, школоване вође и доминантне појединце.

У другој фази, преостали заробљеници (процењени као недоминантни) разврставају се у групе, на чијем је челу вођа (инструктор). Друга фаза траје око два месеца, а назива се фаза „физичке контроле“, која чини саму суштину ИМ-а. Тада се смишљено користе тежак физички рад и сви познати и признати начини да се појединци физички ослабе и морално понизе. Исцрпљеност, која неминовно настаје, првенствено је физичког карактера, а аутори је означавају као 3Д-синдром (3D-SYNDROME, према почетним словима енглеских речи слабост, зависност и застрашеност) (према: Костић, 2002). Осим физичког рада и тортуре, једном дневно, у трајању од два часа, организују се и сеансе самокритике. Што се тиче социјалног притиска, користе се изолација,

групни притисак и деградација. Услед физичког и социјалног притиска, особа преиспитује своје ставове, губи вредносни систем, осећа константни страх и напетост који изазивају осећај несигурности у себе, своја уверења и ставове. Особа је преплављена осећањем кривице. Особа осећа да је издала све оно у шта је некада веровала.

У трећој фази, мења се тежиште рада. Редукују се физички рад и тортура, а појачава учење и индоктринација повећавањем броја и дужине састанака групе.

Четврта фаза преваспитавања има два кључна обележја: дефинитивни слом личности, услед продуженог деловања ЗД-синдрома и „сечења репова“ (рашчишћавање са старим системом вредности и уверења, одбацивање сопствених људских веза из ранијег живота итд.). Ову фазу поспешују тиме што жртви показују да и њени најближи више не желе да имају контакт са њом.

Пета, финална фаза ИМ-а. У тој фази се убрзава преваспитавање увођењем разрађеног система награда за напредне „ученике“. Делује се примером на оне припаднике групе који „заостају у учењу“. Уводе се и неке спољашње ознаке за преваспитане појединце. У пракси и теорији нове вере, преваспитаници често превазилазе и своје учитеље (инструкторе). Овако разрађени систем награда и казни познат је у психолошкој науци (теорији учења) као оперантно учење Скинер (Skinner, 1974).

6) ГОЛООТОЧАНИ СУ СЕ ПОНАШАЛИ ИСТРЕНИРАНО, УКАЛУПЉЕНО, ИМАЛИ СУ НАСИЛНО СТВОРЕНУ, ЈЕДИНСТВЕНУ ЛОГИКУ ПОНАШАЊА. КАКО ЈЕ ДО ТОГА ДОШЛО?

Бројне су технике коришћене, а неке од њих смо већ раније и напомињали, али ако би свака од техника имала само један постигнути ефекат онда би за то најбоље било објашњење проф. Петра Костића у књизи *Психолошка анајџомија Голој ојшока*.

ТЕХНИКА	ВАРИЈАНТЕ	ПОСТИГНУТИ ЕФЕКТИ
1) ПРИСИЉАВАЊЕ НА ПРИХВАТАЊЕ БАНАЛНИХ ЗАХТЕВА	- Присиљавање на поштовање детаљних правила и распореда; - Принудно писање о себи;	Развија попустљиво понашање као увод за даље захтеве;

2) ПРИКАЗИВАЊЕ СВЕМОЋИ И СВЕЗНАЊА УПРАВЉАЧА	<ul style="list-style-type: none"> - Конфронтације; - Претварање да се сарадња појединца прихвата као готова чињеница; - Демонстрација потпуне контроле над судбином жртве („показна убиства“); - Мучење комбиновано са могућим уступцима; 	Сугерише бескорисност отпора као предрадњу за веће захтеве;
3) ПОВРЕМЕНО УДОВОЉЕНЕ ЖЕЉЕ	<ul style="list-style-type: none"> - Непредвидљиве услуге; - Награде за делимичну попустљивост; - Обећање бољег поступања; - Мењање односа према заточеницима; - Неочекивана љубазност; 	<ul style="list-style-type: none"> - Изазива позитивну мотивацију на попуштање новим захтевима; - Омета се адаптација на лишавања;
4) ПРЕТЊЕ	<ul style="list-style-type: none"> - Смрћу или мучењем; - Да се неће никада вратити кући; - Непрекидном изолацијом и испитивањем; - Смрћу чланова породице и другова; - Неочекивано, наизменично мењање односа иследника према заробљеницима (срдачност-шिकанирање); - Неодређене, али злокобне претње; 	Изазива забринутост, страх и очај;
5) ПОНИЖАВАЊЕ	<ul style="list-style-type: none"> - Спречавање одржавања личне хигијене; - Намерно прљање и загађивање околине; - Понижавајућа кажњавања уперена против личног достојанства и самопоштовања; - Исмејавање и вређање; - Ускраћивање приватности; - Разна друга понижења; 	<ul style="list-style-type: none"> - Чини да се сталан отпор доживљава самоуништавајућим; - Своди затвореника на ниво животиње;
6) КОНТРОЛА ОПАЖАЊА И ВИЂЕЊА ОКОЛИНЕ	<ul style="list-style-type: none"> - Мрак или јако светло; - Огољена и монотона околина; - Једнолична храна; - Ограничавање кретања; - Одсуство нормалних дражи (светла, звука и сл.); - Делимична или потпуна сензорна редукција; - Без књига и рекреације; 	<ul style="list-style-type: none"> - Подстиче интроспекцију и самопреиспитивање; - Задржава пажњу на Тешкоћама; - Ремети сваку активност која није у складу с попустљивошћу; - Елиминише разоноду, хумор и спонтано опуштање;

7) ИЗОЛАЦИЈА	<ul style="list-style-type: none"> - Потпуна физичка изолација (везивање каишевима или у „лудачке кошуље“); - Затварање у самице; - Полуизолација; - Изолација у мале групе; 	<ul style="list-style-type: none"> - Развија интензивно дављење собом које претходи самокритици; - Лишава жртве узајамне помоћи; - Чини да жртва осећа потпуну зависност од иследника;
8) ИЗАЗИВАЊЕ ФИЗИЧКОГ СЛАБЉЕЊА	<ul style="list-style-type: none"> - Полугладовање; - Излагање јаким чулним дразима; - Намерно повређивање већ постојећих рана; - Изазивање болести које исцрпљују (пролив); - Продужено тамновање; - Вишечасовно стајање на ногама или на прстима ногу; - Лишавање спавања и сна; - Продужено саслушавање или присилно писање о себи; - Претерано напрезање; - Дуготрајна напетост; 	<ul style="list-style-type: none"> - Слаби менталну способност отпора;

(Костић, 2002)

7) КАКО СУ ИЗГЛАДЊАВАЊЕ И ДЕПРИВАЦИЈА СНА ПОВЕЗАНИ С ПРОЦЕСОМ МИШЉЕЊА? КАКВЕ ЕФЕКТЕ МУЧИТЕЉ ПОСТИЖЕ?

Изгладњивање и депривација сна, према Рејесу (Reyes, 2007), представљају неке од основних облика психичке тортуре. Изгладњивање и депривација сна угрожавају физичко здравље појединца, али утичу на све когнитивне функције: опажање, памћење и мишљење. Човек који је гладан има снове и халуцинације о храни. Сан поред тога што физиолошки обнавља ресурсе организма и у психолошком смислу омогућава нам да потиснуте жеље и потребе остваримо. На тај начин осујећена потреба бива задовољена, а свака потреба и мотив је гориво за организам. Човек који и у сну и на јави не може да задовољи своју егзистенцијалну потребу је без горива и у физиолошком и психолошком смислу. Депривација спавања је делимично или скоро потпуно ускраћивање спавања једном организму (Kushida, 2005). Потпуно одсуство спавања не може се експериментално постићи због чињенице да не постоји „идеална“ процедура депривације спавања која би технички могла да, у потпуности, елиминише спавање. Са депривацијом спавања, посебно у дугом периоду, прогресивно се акумулира „дуг спавању“ („sleep debt“) који резултира све већим

и већим напором да би се одржала будност (Chen & al., 2005). Дингес и сарадници посматрали су 16 здравих младих особа којима је спавање било ограничено на 33% испод уобичајеног трајања, или у просеку на 4,98 сати сваке ноћи у трајању од 7 консекутивних ноћи (Dinges & al., 1997). Учесталост и трајање грешки мерених ПВТ-ом значајно су се увећали. Повећана поспаност и дефицити у успешности у раду наставили су се и после седмог дана рестрикције.

8) КАКО СЕ РАЗЛИКОВАО ОДНОС ИСЛЕДНИКА ПРЕМА СОБНИМ СТАРЕШИНАМА И ЗАШТО?

Иследници су својим коректним односом награђивали собне старешине, а другим логорашима такав однос је служио као модел (учење по моделу из „психологије учења“). Награђивали су неморално понашање и свима слали поруку: Оповргни став (пљуни на себе), мучи друге (буди лош човек) и преживећеш. Буди лош, не буди човек, не веруј другима и избећи ћеш сигурну смрт. Узимањем улоге собног старешине појединци су подлегли притиску ауторитета који је објашњен експериментом о учењу који је спровео Милграм (Milgram, 1963). Стенли Милграм је развио експеримент да тестира спремност просечних особа да се супротстави наредбама ауторитативне особе које крше властита морална начела или су у супротности с њиховом савешћу. Експеримент је првобитно развијен у потрази за социјално-психолошким објашњењем злочина из периода нацизма. Експерименти су довели до шокантног закључка. Знатан број особа обављало је оно што се тражило од њих, и нису се супротстављали приговору савести, док се чинило да наредбе долазе од легитимних ауторитета. Такође, када особа узме одређену улогу она се, у складу са истраживањем Зимбарда, понаша у складу са улогом коју је добила. Експеримент је изведен на универзитету Станфорду 1971. године (Zimbardo, 1973) користећи студенте као тест субјекте. Експеримент представља класичну студију психологије затвора где су учесници прихватили улоге толико да су чувари спроводили екстремне ауторитарне мере које су на крају изложиле затворенике последицама психичке тортуре. Многи од затвореника су пасивно прихватили психичко злостављање и, на захтев стражара, чак и малтретирали друге затворенике, који су покушавали да спрече злостављање.

9) КОЈИ ДУШЕВНИ ПОРЕМЕЋАЈИ И ПОРЕМЕЋАЈИ ПОНАШАЊА СУ БИЛИ ЗАЈЕДНИЧКИ ЗА СВЕ ЛОГОРАШЕ НА ГОЛОМ ОТОКУ?

Не можемо рећи да је у првим данима дошло до неког душевног поремећаја или поремећаја у понашању. За то је ипак била потребна нека временска дистанца. Такође, не можемо рећи да су сви голооточани имали душевни поремећај, али су сви били у ситуацији хроничне акцидентне кризе. Када кажемо акцидентна криза онда мислимо на непланиране, непредвиђене догађаје. Нико од голооточана ни у најружнијем сну није могао да предвиди оно што му се на јави догодило. Оно што можемо претпоставити јесте да су, као и у свакој ситуацији кризе, и голооточани пролазили кроз уобичајене фазе, од којих је прва покушај уобичајеног начина решавања проблема. Уобичајени начин решавања проблема јесте начин који су појединци већ користили и имају у свом репертоару понашања када се деси нека криза, нпр. апеловање на савест и здрав разум, или бежање из непријатних ситуација или тражење нечије помоћи... Када ова фаза не успе јавља се анксиозност, страх, беспомоћност. Следећа фаза је да се проблему приђе на нов (модификован начин), а када у томе не успе долази до тачке слома. Голооточани прихватају да раде оне ствари које се косе са њиховим вредносним системом, признају да су против Тита и државе, раде послове који ничему не користе, вређају друге, потказују, муче друге. У тачки слома сваки појединац је могао да изрази читав низ симптома који могу да се повежу са бројним психолошким поремећајима. У овој тачки циљ је остварен. Дobili су особу која не пружа отпор, повинује се захтевима мучитеља и сваки отпор у њој је уништен. Особа губи контакт са реалношћу и осећа се потпуно изоловано и страно. Ово је кључна тачка када се код појединца изграђује нови систем уверења. Ако све ово траје дуже од 6 месеци може се развити читав низ психијатријских поремећаја: ПТСП, депресија, анксиозност, гранични поремећаји личности, параноидни поремећај личности, анксиозни (избегавачки) поремећај личности. Посттравматски стресни поремећај је присутан после сваке врсте тортуре, карактеришу га три групе симптома које је показало већина студија: интензивно наметање и понављање преживљених трауматичних искустава у сну (кошмари) и/или на јави (такозване „флеш-бек“ епизоде); избегавање ситуација и околности које подсећају или су повезане са траумом; појачана психичка осетљивост и повећана узнемиреност (стање емоционалне осетљивости) (Elhai, Gray, Docherty, Kashdan, Kose, 2007). Ноћу људи са посттравматским стресним поремећа-

јем сањају догађаје који су изазвали слом личности, а на јави им се причињава да се преживљено поново одиграва ту пред њиховим очима – „флеш-бек“; након дужег причињавања, у присуству неког симбола или аспекта трауме, особа поново доживљава стрес знатно слабијег интензитета него у првобитној ситуацији.

10) ДА ЛИ ЈЕ КАСНИЈИ ЖИВОТ НА СЛОБОДИ ПРЕДСТАВЉАО ОЛАКШАЊЕ? ШТА ЈЕ ЈЕДНОМ ЛОГОРАШУ ПРЕОСТАЛО КАО ОСЛОНАЦ ЛИЧНОСТИ НА СЛОБОДИ?

Каснији живот свакако представља олакшање у некој мери. Можда не у почетку, зато што је потребно одређено време да се човек прилагоди. Колико год била ситуација тешка човек на слободи полако опоравља тело, а после и све друге базичне ослонце личности, али се они неће опоравити код свих. Када тело обнови своје ресурсе онда се полако враћају припадање и мишљење. Ако је остало бар мало наде и вере, сврха и смисао живота ће се вратити, али тек на крају.

11) КОЛИКО ЈЕ ХУМОР БИО ВАЖАН ЗА ОПСТАНАК НА ГОЛОМ ОТОКУ?

Не можеш сломити лако и брзо човека који је склон хумору. Смех је лек: најпре за тело, а потом крепи и душу која повратно делује на тело, и тако у круг. Жртве холокауста су често напомињале да је разлог зашто су преживели управо смех и хумор, не да узимају ствари на начин на који их живе, већ да им обуку неко лепше одео. Можда најбољи пример јесте филм Роберта Бенињија – *Животи леј*. Или Драгослав Михаиловић у својој књизи *Голи оток* објашњава најбоље значај хумора и смеха: „Београђани су у један мргодни, дрекавачки, депресивни логор уносили дух извесне опустености, готово боемије, и неког необавезног завитлавања, којем су тешко одолевали и најљутитији преваспитачи?“ (Михаиловић, 1990, стр. 222, према: Костић, 2002)

12) ПО ЧЕМУ СЕ РАЗЛИКУЈЕ ГОЛИ ОТОК И НАЦИСТИЧКИ КОНЦЕНТРАЦИОНИ ЛОГОРИ?

Мислимо да је за страдалнике и Голог отока и концентрационог логора психофизичка тортура коју су прошли најгора могућа. Страдање је увек лична ствар, а технике које се користе имају одређену сврху. Сама структура једних и других фабрика зла била је суштински различита. У нацистичким логорима циљ није био да се људи направе послушним. Ти људи су били унапред осуђени као лоши без поправке, на Голом отоку циљ је био

промена свести (преваспитање), испирање мозга. Можда оно што је давало већу наду за издвљење логорашима јесте да се то дешавало у периоду Светског рата (општег страдања), а Голи оток у периоду мира и од стране некадашње сабраће, некога за кога су до скоро мислили да деле исте идеје и да за њу страдају. У нацистички логор идеш као ратни заробљеник, а на Голи оток завршава тако што те издају најближи.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА – МОЖЕ ЛИ СЕ ГОЛИ ОТОК УПОРЕЂИВАТИ С ДРУГИМ ОБЛИЦИМА ПСИХОЛОШКЕ ТОРТУРЕ?

Ако личност посматрамо онако како је психолог Гордон Олпорт дефинисао, да је сваки човек као сви други људи, као неки други људи и као ниједан други човек, онда је и торттуру на Голом отоку тешко ставити у неке групне оквире. Сваки појединац проживео је личну голготу која не може да се упореди са страдањем неког другог. Да бисмо причу ставили у оквире неких људи недостају нам објективна научна истраживања из саме ситуације Голог отока која је специфична сама по себи и не може се упоредити са нацистичким логорима или данашњим страдањем у затвору Гвантанамо. Таква истраживања су била немогућа у време Титове владавине. Све донекле објективне чињенице су уништене. Са ове временске дистанце је немогуће одрадити их зато што су и сведочења људи измењена самим протоком времена (тј. у овом периоду десио се читав један живот), али и све је мање људи који су то преживели. Ако подлегнемо томе да голооточане ставимо у оквире свих људи односно да кроз ову причу објаснимо све облике тортуре онда је и ово теоријско и практично објашњење као и свака генерализација штура и склона искривљењу.

-
- ЛИТЕРАТУРА** Бергер, Ј. (2002). Психолошки потпорни систем, модел базичних ослонаца личности. Београд: Центар за примењену психологију.
- Костић, П. (2002). *Психолошка анализа Голи отока*. Београд: Библиотека Нова.
- Уједињене нације (1984). Текст Конвенције УН против тортуре и других сурових, нељудских и понижавајућих казни или поступака.
- Шпирић, Ж., Опачић, Г., Јовић, В., Кнежевић, Г., Мандић-Гајић, Г., Тодоровић, М. (2010). Полне разлике код жртава ратне тортуре с обзиром на врсте мучења и психолошке последице. *Војносанијетски њрепег*, 67(5), 411–418.

- Chen, W. & Kushida, C. A. (2005). Perspectives. In: C. Kushida (Ed.), *Sleep deprivation: Basic Science, Physiology and Behavior* (1–30). New York: Marcel Dekker.
- Dinges, D. F., Pack, F., Williams, K. & al. (1997). Cumulative sleepiness, mood disturbance, and psychomotor vigilance performance decrements during a week of sleep restricted to 4–5 hours per night. *Sleep*, 20, 267–77.
- Joseph Goebbels. (2020, February 15). In Wikipedia. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Goebbels.
- Elha, J. D., Gray, M. J., Docherty, A. R., Kashdan, T. B., Kose, S. (2007). Structural validity of the Posttraumatic Stress Disorder Checklist among college students with a trauma history. *J Interpers Violence*, 22, 1471–1478.
- Kreč, D., Kračfeld, R. S., Balaki, I. (1972). *Pojedinac u društvu*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kushida, C. A. (Ed.) (2005), *Sleep deprivation: Basic science, Physiology, and Behavior*. New York: Marcel Dekker.
- Milgram, S. (1963). Behavioural study of obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67, 371–78.
- Montgomery, E. & Foldspang, A. (1994). Criterion-related validity of screening for exposure to torture. *Danish Medical Bilten*, 41, 588–591.
- Skinner, B. F. (1974). *About behaviorism*. New York: Knopf.
- Zimbardo, Ph. G. (1973). *On the ethics of intervention in human psychological research: With special reference to the Stanford prison experiment*, 243–256.
- Reyes, H. (2007). The worst scars are in mind: psychological torture. *International Review of the Red Cross*, 89 (867), 591–617.
- Seligman, M. E. & Maier, S. F. (1967). Failure to escape traumatic shock. *Journal of Experimental Psychology*, 74 (1), 1–9.

MIROSLAV Ž. KRSTIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA IN KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF PHILOSOPHY

BILJANA N. JAREDIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA IN KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

TORTURE ON GOLI OTOK THROUGH THE PRISM OF PSYCHOLOGY
IN THE WORKS OF PETAR KOSTIĆ

The subject of this research is the scientific contribution of the psychologist Petar Kostić, as an objective scientist, in the analysis and interpretation of the methodology of torture in the camp for political prisoners on Goli otok, through the prism of psychology.

Understanding the specific form of torture applied on Goli Otok is the main subject of research. According to the UN, torture or abuse is an act of intent to inflict pain, grievous physical suffering, or grievous mental suffering on a person for the purpose to obtain informations, confessions or the punishment for the act of which the person is suspected. The central part illuminates the theoretical determinations and the scientific model of the system of "self-directed" re-education in the Goli Otok, through the action of psychological behaviors as an experimental frame of the Skinner's type and brainwashing as a practical system of "self-directed" re-education. Naked Island is a poor, uninhabited island in the Adriatic Sea.

Since 1949, Tito's non-believers, primarily supporters of Stalinism, nationalists, and a number of supporters of democratic movements and parties from the years immediately after the Communist Revolution were located on the Goli Otok island and St. Grgur, in a camp for Yugoslav political prisoners. Most of the buildings on the island are located between Mala Tetina Bay and Melna Bay. The last political prisoner was released in 1956. The theoretical framework that underlies this is the four basic backings of the personality of the clinical psychologist Professor dr. Joseph Berger. The paper discusses further topics related to the abuse of psychology in shaping human behavior, the composition and functioning of the system of "self-directed" upbringing, the psychological supportive personality system that implicitly starts from the psycho-ecological theory of human beings: body, belonging, thinking and purpose, faith and hope, Milgram's, Ashov's and Zimbard's experiments in "self-directed" re-education.

Torture process is explained through five stages of brainwashing process explained by Skinner's method- reward and punishment. Selidman's concept of learned helplessness was also used to better understand the behavior of the Naked island prisoners. Through the Skinner's model, the techniques used in torture are explained and the effects they have on an individual's psychological functioning. At the end of the paper, the implications for mental health are explained and what, in some Naked island victims, helped them to survive and be functional after the torture they have survived.

KEYWORDS: Torture; Goli otok Island; “Goli otok’s experiment of self-directed re-education”; “brainwashing”; abuse of psychology in shaping human behavior.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).
This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).